

Suraiya Faroqhi ile Türk Şehir Tarihi Üzerine

Hocam, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi'nin her sayısında, o sayının konusunda duayen olmuş ilim adamlarımızdan biriyle söyleşi yapıyoruz. Bu; bir anlamda, o konunun kaynaklarını, konuyla ilgili neler yapıldığını, sahanın sorunlarını konuşma imkanı veriyor bize. Müsaadenizle, okuyucularımız için, biz sizin önce kısa bir biyografinizi vermek istiyoruz. Hocamız Berlin'de doğdu. Hamburg, İstanbul ve Indiana üniversitelerinde okudu. 1971-1987 yılları arasında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde çalıştı. 1980'de doçent, 1986'da da profesör oldu. 1988'den beri de Münih Ludwig Maximilians Üniversitesi'nde Orta Doğu Tarihi, Türk Kültürü ve Türk Araştırmaları Enstitüsü'nde çalışmalarına devam etmektedir. Biyografinize olduğu gibi eserlerinize de çok kısa değinmek istiyoruz ve özellikle de Türkçe'ye çevrilmiş olanları zikretmek istiyoruz. Konumuza da düşünürsek Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi, 1550-1650¹ bunlardan en önemlisi.

Anadolu'da Bektaşilik² de yeni çıktı. Benim Almanya'da doçentlik tezi olarak yaptığım çalışmadır. Çok meşakkatli oldu ama sonunda çıktı.

Bektaşiler ve zaviyeler belki de sizin ilk gözde konularınızdan olduğu için onu sormayı da planlıyorduk doğrusu. Diğer kitaplar ise; Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla,³ Hacılar ve Sultanlar (Osmanlı Döneminde Hac 1517-1638),⁴ Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak,⁵ Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?⁶ ve editörleri arasında yer aldığı Osmanlı ve Türkiye tarihi ile ilgili iki büyük çalışma. Stories of Ottoman Men and Women,⁷ Ottoman Costumes: From

1 Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 2000.

2 Çev. Nasuh Barın, İstanbul: Simurg Yay., 2004.

3 Çev. Elif Kılıç, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1997.

4 Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1995.

5 Çev. Gül Çağalı Güven ve Özgür Türesay, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2003.

6 Çev. Zeynep Altuok, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 2001.

7 İstanbul: Eren Yay., 2001.

Textiles to Identity,⁸ Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri⁹ ve The Ottoman Empire and the World Around It¹⁰ kitapları ise son zamanlarda yayınlanan ve henüz Türkçe'ye çevrilmemiş kitaplarınızdan bazıları.

İzin verirseniz tarih çalışmalarınızın başlangıcına dair ilgili bir soru ile başlayalım. Bir yabancı olarak, Osmanlı tarihi maceranız nasıl başladı ve gelişti? Arşivle nasıl buluştunuz? Hocalarımızla yollarınız nasıl keşşetti? İlk yolculuğun ilk aşamalarını bize biraz özetleyebilir misiniz?

Sağ olun. Efendim, biliyorsunuz gençler maceraperest olurlar. Ben de, 19-20 yaşında iken Avrupa Orta Çağ tarihiyle başlamıştım ve orada özellikle aldığım seminer dersi nedeniyle köy hayatına merak sardım. Bir de, o yaşta biraz da romantik olunuyor. Daha önce el değmemiş arşiv belgesi özellikle çekici geliyordu ve açıkçası bugün de, itiraf etmeliyim, halen de kullanılmayan veya çok az kullanılan bir belge elime geçerse bundan büyük bir haz duyarım. Tülay Artan'la birlikte hazırladığımız ve üzerinde uzun zamandır çalıştığımız bir 1720 şenliği çalışması var. Bununla ilgili olarak dokümanlar zor bulunuyor. Bugün bir tanesini buldum ve müthiş moralim düzeldi. Çok önemli bir belge değil aslında, fakat gerçekten büyük bir sevinç duydum, bunu en nihayet bulduk diye.

O haz halen de var, 20 yaşındayken de vardı. Öte yandan o yaşta insan, kendi hayatını kendi kurmak ister. Hamburg'da anne babamla ve kardeşimle otuyordum ve açıkçası bu durumdan da sıkılıyordum. Kendime bir hayat kurmak istedim ve bu hayatı uzakta bir yerde kurayım istedim. Beni kimse tanımasın, oranın dilini de sıfırdan öğreneyim. Farklı bir şey olsun ve bu, benim kurduğum bir şey olsun dedim. Anneden babadan, şuradan buradan miras olarak geçen bir şey olmasın istedim. Tabii ki, şimdi bunlar, böyle anlatılırsa safça düşünceler. Ama 19-20 yaşındayken böyle olunuyor.

Gideceğim yere karar verme aşamasında, İran'ın çok müsait bir yer olmadığını tahmin ettim. O zaman da öyle imiş demek ki. Çünkü kendi hayatımı kuracağım yerin; bir bayanın tek başına seyahat edebileceği, tek başına yaşayabileceği bir yer olması gerekiyordu. Ben bu yerin İstanbul ya da Kahire olabileceğini düşünmüştüm. Aslında üçüncü bir şık olarak, 19 yaşındayken kafamda bir de Cezayir seçeneği vardı. Fransızca biliyordum. Arapçayı da öğrenebilirdim. Fakat Cezayir Savaşı bitmek bilmeyen bir bela idi. Kaç zamandır anlaşmanın eli kulağında ve nihayet 1962 ilkbaharında imzalandı, ama bu tarih benim için artık çok geçti. Çünkü ben 1962 sonbaharında 21 yaşına basacak ve o zamanın kanunlarına göre reşit sayılacaktım. Reşit olur olmaz uzaklara gitmek niyetindeydim.

Mesela Beyrut da olabilirdi, ama ben Beyrut'tan haberdar bile değildim. Akımda ciddi ihtimal olarak Kahire ve İstanbul vardı. Öte yandan, biliyorsunuz,

8 Christoph K. Neumann ile birlikte, İstanbul: Eren Yay., 2004.

9 Cambridge University Press, 2. Baskı, 2002.

10 I. B. Tauris, 2005

Nazilerden Türkiye'ye sığınmış birçok değerli bilim insanı vardı. Onlardan bir tanesi olan rahmetli Curt Kosswig, emekliliğinden sonra İstanbul'a geri geldi ve bildiğim kadarıyla, mezarı Rumelihisarı'ndadır. Kosswig, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda İstanbul Üniversitesi'nde zooloji profesörü olarak görev yapmıştı. Ben de hatırlıyorum, Anadolu'da seyahat ettiğim zamanlar bu kişiden söz ettiğimde kasabanın doktoru 'tabii ki tanıyorum, benim hocam olmuştu' derdi. O yıllarda pek çok doktor, Curt Kosswig'den ders görmüştü. Kosswig sonunda Almanya'ya dönmeye karar vermiş, Hamburg'a gelmiş ve o zaman üniversiteler arası bir mübadele başlatmıştı. İstanbul'dan bir öğrencisi Hamburg'a gelecekti, Hamburg'tan bir öğrencisi de İstanbul'a gidecekti. Ben o burstan yararlanan ilk kız oldum. Erkek bir rakibim olsaydı, belki de bu bursu bana vermezlerdi. Ama bu bursu alabilmek için, biraz Türkçe öğrenmiş olmak gerekiyordu ve ben de öğrenmiştim. O sıralarda Türkiye'den gelip Almanya'da yetişmiş öğrenciler henüz yoktu. Yani sadece Türkçeyi orada öğrenmiş olanlar bu işe talip olabiliyorlardı. Ben de bunu yaptım ve şansım oldu. Dediğim gibi rakibim de yoktu zaten ve o yıl kazandım.

Kendimi 1962 sonbaharında, Cumhuriyet Bayramı'nda İstanbul'da buldum. Bana, özellikle de benimle birlikte öğrencilik yapanlar, 'Şunları şunları arayacaksın, bunların arasında özellikle önemli olan bir insan var' falan diye söylüyorlardı. Çünkü, daha önce de belirttiğim gibi, köyle ilgili çalışmak istiyordum. Teze başlamak için acele ettim, ama yaşım henüz 21 idi. Fakat işte o yaşlarda iken insanlar hırslı oluyorlar. Ben de illâ kendime İstanbul'da iken bir tez konusu bulacağım diye ortaya çıktım. Yani bütün bunlar bana komik ve fazla iddialı geliyor. 1962 sonbaharında Barkan'ı ofisinde ziyaret ettim ve 'Efendim' dedim. Biraz daha fazla biliyor olsaydım, kesinlikle çekinirdim. Yani 25, 26, 27 falan yaşlarında olsaydım, bu kadar kolay yapamazdım. Ama insan hiç bir şey bilmiyorsa; o cehalet, bir yerde koruyucu bir şeydir. Çünkü korkmuyorsunuz, nasıl olsa bilmiyorsunuz.

Bir de gençlik enerjiniz var. Gençlik enerjisi bambaşka bir şey...

Elbette. Ben de Barkan'ın ofisine daldım ve 'filan filan makalenizi okudum', -doğru idi, gerçekten de okumuştum-, 've bunları çok sevdim; öğrenciniz olmak istiyorum' dedim. Barkan da, o zaman benden 40 yaş büyük olan, ağırbaşlı, yaşlı başlı bir hocaydı. Bana şöyle bir baktı. 'Sen nereden çıktın da geldin?' diye sordu. Anlattım. O gün çok güzel bir sonbahar günüydü ve İktisat Fakültesi'nin bahçesi kaynıyordu. 'Bak', dedi, 'bu insanların çoğu benim İnkılap Tarihi dersimden geçmiştir. Benden istedikleri, sadece bir devam imzasıdır.' O zamanlar hocanın bir deftere imza atması gerekiyormuş. 'Halbuki sen uzak yerden gelmişsin. Ben sana şimdi bir şeyler öğretmeye çalışayım.' Daha sonra beni asistanların arasına oturttu. Halbuki benim asistan olacak halim yoktu. Yaşım yoktu, akademik durumum da yoktu. 'Bunlar sana yardım edecek ve sen

de, her Pazartesi günü bana geleceksin' dedi. Bana ödevler verirdi. Ömer Barkan'ın yazılarını okumuş olanlar yazılarının dilinin ağır olduğunu ve üstelik upuzun cümlelerden kurulu olduğunu bilirler. Türkçem de henüz o kadar gelişkin değildi. Nasıl yapacaktım? Öte yandan Barkan'a, 'Hocam, bu zor geldi' de denmezdi ki. Sonunda çaresini buldum. *İktisat Fakültesi Mecmuası* o zaman çok uzun özetler yayınlıyordu; yani makalenin yarısı kadar. Barkan'ınkiler de Fransızca oluyordu. Önce bunları okudum. Ondan sonra Türkçesiyle karşılaştırdım. Tamam şu şu bölümler var; dolayısıyla sadece Fransızcasında olmayan bölümleri okudum. İşim yarı yarıya inmiş oldu ve böylece okumaları bitirebilirdim. Böyle küçük hilelerle.

Bir de toprağı bol olsun, Uriel Heyd vardı o zaman Süleymaniye'de. Heyd, benim için daha az korkutucu idi. 40'lı yaşlarının ortasındaydı. Heyd'le orada tanıştım. Zaman zaman, Osmanlıcayı zor becerdiğim zamanlarda, Heyd çeviride bana yardım ederdi. Ben de tıpış tıpış Barkan'a gider ve bu yeni öğrendiğim çeviriyi söylerdim. Oysa tek başıma yapacak durumda değildim henüz. Fakat Barkan da çok müsamaha gösterdi. Hatırlıyorum, ilk başta ciddi konuşmalar Fransızca olarak yapılırdı. Ancak altı ay kaldıktan sonra benimle Türkçe konuşmaya başladı. İlk başta selamlar kelamla Türkçe olurdu, ciddi işler yine Fransızca. Bir altı ay sonra tümüyle Türkçe yapıldı.

Fakat hatırlıyorum daha ilk başta, bir kucak dolusu dergi ile geldi. Biliyorsunuz o zaman 50'li yıllarda Ömer Lütfü Barkan *Annales* dergisinin yayın kuruluundaydı. Bu dergileri masaya koydu ve "Bunlara şimdi bir gözat ondan sonra ne anladığını bana anlat" dedi. Bu müthiş bir olaydı benim için. Çünkü o zamana kadar ben daha çok ne yapmak istemediğimi biliyordum. Filan ve filan ve filanın şeyini okudum ve açıkçası çok korkunç hatta iğrenç bulduğum bazı şeyler vardı. İlk kez o zaman, yani *Annales*'leri okurken, benim yapmak istediğim tarihçiliğin o doğrultuda bir tarihçilik olması gerektiğini anladım. Barkan olmasaydı, bunu çok daha geç öğrenecektim. Zaten sonunda tezimin konusunu seçen de Barkan oldu. Ben bu tezi Hamburg'da bitirdim. Biliyorsunuz orada 1960'lı yıllarda halen hakim olan ordinaryüs profesör anlayışı vardı ve o dönemde orada profesör olan kişinin uzmanlık dalı Moğollar ve İran idi. Osmanlı tarihiyle çok fazla bir ilgileri yoktu. Fakat ordinaryüs profesör oldukları için, bu konudan da anlar havalara girerlerdi. Oysa kısa bir süre içinde konunun uzmanı olmadıklarını anladım, fakat insanlarla bir şekilde geçinmek de gerekiyor. Ankara'da bir olaya şahit oldum. Arkadaşımın çocukları, okulda olan birtakım olayları annelerine anlattılar. Anneleri çocukları dinledikten sonra, 'Hocalarımızı siz idare etmelisiniz' dedi. Bence çok yerinde bir laf. Ben de durumu bir şekilde idare ettim sanırım. Sonuç olarak, sosyo-ekonomik tarihe çok eskiden beri bir merakım vardı. Bu en nihayetinde dallar arasındaki ayrımlara çok dikkat etmeden yapılmış bir tarihçilik. Barkan'ın *Süleymaniye* kitabında da bu vardı. Ekonomi, siyaset ve sanat tarihlerinin birleştiği bir noktada duruyordu.

Bir de, çocuklarda bir olgunlaşma süresi yani yetişkin hayata geçiş dönemi vardır. İşte ben o geçişi, İstanbul'da yaptım. Gülriz Sururi - Engin Cezzar Tiyatrosu bizim mahalledeydi. Arena Tiyatrosu Taksim'deydi. Ben bu tiyatrolara çok gittim. Bu şekilde, kendime İstanbul'da bir yer yapmaya kalkıştım. O zamanlar, dükkanlarda toplantılar olduğunu hatırlıyorum. Bir köşede dururdum, birisi beni fark etsin de benimle bir konuyu konuşsun diye. Genellikle pek olmazdı, çünkü nihayetinde, kimsenin tanımadığı bir öğrenciydim. Ama bu şekilde, tarih ile yaşam eşgüdümlü olarak gitti ve bir sene kaldıktan sonra sonunda Hamburg'a dönmeden önce Ankara'ya gittim. Ürgüp'te kaldım. Kayseri'yi, Konya'yı ziyaret ettim. Çok hoş, maceralı bir hava içinde cereyan etti bütün bunlar. Bunu yaptık-tan sonra, sahiden Osmanlı tarihini can-ı gönülden istediğimi o anda anladım.

Ankara için bir parantez açıp, belki de İstanbul-Ankara kıyası yapmak bakımından, ODTÜ'deki yıllarınızı açabilir misiniz? Belki böylece Türkiye'deki yaşam öykünüzün oradaki yıllarını da özetlemiş oluruz.

ODTÜ'yü birkaç yıldır görmedim. Duyduğuma göre değişmiş. Fakat 1970'li 1980'li yılların ODTÜ'sü çok hoş ve çok aydınlık bir yer idi. Hoca-öğrenci ilişkileri sıcaktı. Tabii, benim de yaşım henüz küçük olduğu için, özellikle geldiğim yıl -yani 1971 yılında 29 yaşında idim ve sınıfımda 23-24 yaşında insanlar vardı- aradaki fazlaca bir yaş farkı yoktu ve o zaman ilişkiler çok güzeldi. İlk bir yıl İngilizce hocalığı yaptım. Benim İngilizce hocalığından masturım var. Orada birinci sınıflara İngilizce dersi verdim, 2,5 dönem boyunca. ODTÜ'de aslında çok güzel bir sistem vardı. Mühendisler için, beşerî bilimlerden bir ders almak zorunluydu. Bu ders; edebiyat, felsefe, mantık veya tarih olabilirdi. Mühendislikle ilgisi olmayan bir iki tane ders alacaktınız. Bizim o zamanki beşerî bilimler bölümü, daha çok diğer bölümlere hizmet veren bir bölüm idi. Aslında öğrenciler tarihe karşı çok meraklı değildiler. Liselerde bunun nasıl okutulduğunu siz de biliyorsunuz, ben de biliyorum. Bazen, 'Böyle ders olacağına hiç olmasın; öğrenciler o ders saatinde bahçede oynasınlar, belki daha iyi' diye düşündüğüm oluyor. Çünkü derse geliyorlar ve köklü bir biçimde nefret ediyorlar. Bu duyguyu anlayabilirim.

Bu durum, benim için -İngilizcedeki *challenge* anlamıyla- bütünüyle bir meydan okumaydı. Bu insanları tarihçi yapmayacağız ama tarihe karşı bir ilgi uyandıracamız. Bu, benim çok hoşuma gitti. Yani anlatacaksınız, örnek vereceksiniz ve hatta biraz -herhalde vardı bir tarafımda- komedyenlik yapacaksınız. Gerçi kötü bir komedyenlik. Öyle olmasa da, birtakım şamatalar yapıp öğrencilerin ilgisini çekeceksiniz; çünkü bir kısmı mışıl mışıl uyuyor ve uyumakta da haklı. Sabahleyin ders var, öğleden sonra da laboratuvar. Üstelik çoğu seçmeli ders olduğu gün yemek saatini dahi kaçırıyorlarmış. Tabii sonuç hüsrana. O zaman herkes uyuyor. O nedenle ben de, bu çocukların ilgisini çekmek için her fırsatı değerlendirerek gerektiğini öğrendim. Mesela bir örnek anlatayım size:

Bir keresinde, pencerelerden bir tanesi bozukmuş ve neredeyse kafamıza düşüyordu. Son anda tutabildik. Bir öğrenci de yardım etti. Bunu fırsat bilip, hemen ‘Osmanlı’da yapı nasıl denetleniyordu?’ deyip lafa başladım.

Üstelik sınıflar çok kalabalıktı aslında. Ders sayısı öğrenci sayısına oranla yeterli olmadığından, derste çok rahat 200 kişi olurdu. Böyle bir ortamda, insan sürekli olarak sahnede oluyor. Maksat zaten olayı biraz da sevimli kılmak.

Bir önemli maksat da, -bugün bize pek olmayacakmış gibi geliyor ama o dönemde öyleydi- tarihî yapılara derin bir ilgisizlikle bakan mühendislerde böyle bir ilgi oluşturmaktı. Hatta hatırladığım, şaşırtıcı bir olayı anlatayım size. Bir toplantıda, mühendis olan birisi anlatmıştı. Samsun civarında tarihî kalıntılar bulunmuş. Böyle durumlarda müzeye haber verilmesi gerekirken, işlerin kontrata göre gecikeceğini düşünen sorumlu kişi, makineleri çalıştıran adama sür emrini vermiş. Elbette, böyle bir icraat neticesinde, eserler darmadağın edilmiş. Bu işi yapan kişi, bunu hepimizin önünde anlattı. Toplantıda hazır bulunanlar, adama “Böyle bir şeyi nasıl yapabildin” der gibi biraz şüpheli şüpheli baktıklarında adam neye uğradığını şaşırıyor. Herhalde kendini teknoloji kahramanı olarak görürdü. Bu anlattığım olay, 1972 veya 1973 yılında Ankara’da bir aile toplantısında oldu.

Buna benzer şeyleri birkaç defa dinledikten sonra, kendi kendime, ‘Demek ki, bu dersin maksadı başka türlü bir mühendis tipi yetiştirmek olmalı’ diye düşündüm. O nedenle, ben bu dersleri çok sevdim. Uzun da sürdü. YÖK başımıza çökünceye kadar bu sistem vardı. Sonradan maalesef kayboldu ve bugün bile, bunun bir kayıp olduğunu sanıyorum. Böyle bir yöntem, öğrenciler için yararlıydı. Biraz da o düşünceyi teyit eden bir şeyle, zaman zaman karşı karşıya geliyorum. Özellikle havaalanlarında oluyor. Orta yaşlı bir bey geliyor, ‘Hocam beni hatırladınız mı’ diyor. Genellikle hatırlamıyorum, çünkü sınıflar 200 kişilik falandı. Ardından, derslerde neler anlattığımızı bana anlatıyorlar; halbuki ben çoktan unutmuş oluyorum. Demek ki, karınca kararınca da olsa yapmak istediğimiz şeyi yapmışız.

Bazen de hayal kırıklığı düşüyordu payıma. Çünkü bunların sınav kağıtlarını okuyunca, sonradan, şuradan buradan kopya ettiklerini anladık ve o zaman da feci moralim bozuldu. Hatırlıyorum, bir çocuk vardı. Birkaç kere buna rastladım. ‘Şimdiye kadar Osmanlı tarihçiliği, Osmanlıca olan belgeleri Türkçeye çevirmekten ibarettir’ şeklinde bir yargıda bulunuyor. Bence bu durum biraz abartılmış gibi; ama, insanların düşüncelerine saygım var. Sonra bir gün Doğan Avcıoğlu’nu okudum. Meğerse o cümle aynen orada varmış. Bizim bütün çocuklar onu oradan kopya etmişler. İşte o zaman hiç saygım kalmadı. Ama yine de, kendimi bu tür öğrencilerle ilgilenmek gerektiğini hissettim.

Öte yandan; malum, o zamanlar kadı sicilleri Ankara Müzesi’nde idi, yani Etnografya Müzesinde. Orada çalışan çok az insan vardı. Mesela, Özer Ergenç. Malumunuz, Ankara çalışmasını yapmıştı. Toprağı bol olsun Ronald Jennings o

yıllarda Kayseri üzerinde de çalışmıştı. Ben onlardan biraz sonra geldim. Aşağı yukarı 1970'li yılların sonunda ve 1980'li yılların başında. O zaman araştırmacılar için ayrı bir masa da yoktu. Kim izin kullandıysa, onun masasına oturuluyordu. Santral memuru için, kulübemsi bir yer vardı. Bayan santral görevlisi izin deyken, o mekanda uzunca bir süre çalıştığımı hatırlıyorum.

Fakat müzeci olan arkadaşlarla bir tanışıklık oldu ve o da benim için çok yararlı oldu. Bir de Tapu Kadastro arşivinde çok hoş bir kuyûd-ı kadîme bölümü var. III. Murat döneminde yapılan tahrirler orada. Bir de bir sürü vakıf dokümanı orada bulunuyordu; ama ben daha çok XVI. yüzyılın son yıllarında yapılmış tahrirler üzerinde dururdum. Orada da sayımız az idi. Huricihan İslamoğlu, rahmetli Cengiz Orhonlu gelirdi. O zaman belgelerin yanında çay içilebiliyordu. Orada, beraber çay içtiğimizi gayet iyi hatırlıyorum.

Burada çalışırken bir de şöyle bir şey olmuştu. Malum, saat beşte paydos oluyordu; fakat o akşam benim canım biraz daha çalışmak istedi. Görevlilerin ayak seslerini duydum ama içimden 'Şimdi bir şey söylemeyeceğim, kapatıp gitsinler. Daha sonra bekçiye haber verir, dışarı çıkarım. Kimse de bana kızmaz çünkü o zaman odayı içeriye bakmadan kapattıkları anlaşılacaktı. Gerçekten de öyle oldu. Saat yedi gibi bekçiye çağırdım, durumu anlattım. Benim için kapıları açtı. Buna benzer birtakım komik olaylar oldu.

İki tez hazırladım ben. Aslında delice bir şey bu, yapmamak gerekir. Ama ne olup biteceğinden tam da emin değildim; çünkü yabancılarla, birer senelik sözleşme ile çalışılıyordu ve 1970'li yıllarda işlerin nasıl gelişeceği de hiç belli olmazdı. O nedenle, 'Almanya'da da doçent olayım, yani gerekirse elimde altın bilezik bulunsun' diye düşündüm ve sonunda, daha sonraları *Kent ve Kentliler* adıyla yayınladığım eserimin çekirdeğini oluşturan tezi -kitabım altı bölümünü- yazdım. Sonradan genişlettim. Daha Türkçesi yeni yayınlanabilen *Bektaşî* kitabıyla Almanya'da, *Kent ve Kentliler*'le de burada doçent oldum. Bu da İstanbul Üniversitesi'nde oldu.

Jürimde Münir Aktepe vardı. O da, zaten lisans öğrencisiyken hocam olmuştu. Beni çok eskiden taniyordu. Rahmetli Nejat Göyünç, Şehabettin Tekindağ, Bekir Kütükoğlu ve Yuluğ Tekin Kurat vardı. Onu, herhalde Ankaralı olduğu için koymuşlardı jüriye. Jüri çok hoş bir hava içinde cereyan etti. Benden önce de doçent olan yabancılar vardı. Fakat bildiğim kadarıyla, bunlar daha çok psikoloji veya matematik gibi dallardaydı. Osmanlı tarihinde doçent olmuş bir yabancı yoktu. Jüri üyeleri bunu bana hiçbir zaman hissettirmediler. Her şey gayet normal gerçekleşti, bu konu ile ilgili olarak da hiçbir soru gelmedi. Bu durumu çok takdir ettim, çünkü başka türlü de olabilirdi.

Neyse komik bir hikaye daha anlatayım. Rahmetli Şahabettin Tekindağ da jürimdeydi. Malumunuz, çok sayıda makale yazmıştı. O zaman şöyle bir adet vardı. Jüri üyelerinin tüm çalışmalarını okumuş olmak gerekirdi. Şahabettin Bey'in de yazılarını okudum, ama bir de kitabı vardı Memlûklular üzerine. Eser

Tarih Kurumu'nda yoktu. 50 makalesini okuduktan sonra, herhalde o kitap okunmadan da sınava girilebilir diye düşündüm. Derken deneme dersinde, prosopografi ile ilgili bir çalışma sundum. O dönemde bu tür çalışmalar Osmanlı tarihinde çok fazla değilken Memluk tarihinde biraz vardı. İran tarihinde var. Münir Aktepe de yapmıştı. David Ayalon'un Memluklularla ilgili böyle bir çalışması olmuştur. Ben de derste, bir şekilde bundan bahsettim. Meğerse hata yapmışım. Şahabettin Beyin büyük rakibi David Ayalon'muş. Deneme dersinde Şahabettin Bey de jüri başkanıydı. Biz Mustafa Çetin Varlık'la birlikte doçent olduk. Ondan sonra Şahabettin Bey, 'Sınavınız iyi geçmiştir; fakat eğer Ayalon'un kitabını değil de, benimkini kullansaydınız daha da iyi ederdiniz' dedi. Böyle hepimiz gülümsedik, jüri üyeleri de dahil olmak üzere. O zaman çok hoş bir alışkanlık vardı: Jüri üyelerinden birisi cübbesini omuzlarından alır, yeni doçente giydirirdi ve bu şekilde fakültede olan insanlar tebrike gelirlerdi. Ondan sonra da, elbette, cübbe iade edilirdi. Sınav, böylelikle son derecede hoş ve uyum içinde yapıldı. Sene 1980 sonbaharı. Ondan sonra, dediğim gibi, ODTÜ'de YÖK başımıza çöktü. İllâ bir tarih bölümü açmak zorundaydık. Buna bir itirazım yok. Tarih bölümü pekala olabilir, ama bu mühendislere veya ekonomi öğrencilerine yapılan dersin kaldırılmış olmasına çok hayıflandım. Halen de üzülüyorum. Çünkü hem öğrenciler için, hem de benim için güzel bir şeydi.

Hocam şehir tarihine olan ilginiz, anlattığınız kadarıyla, ODTÜ'lü yıllarda başlıyor ve ardından doçentlik tezi olarak verdiğiniz Kentler ve Kentliler kitabınız çıkıyor. Sizi şehir tarihine yönelten şey nedir?

ODTÜ'deki mimar ve şehir planlamacısı arkadaşların kapı komşum olması çok önemli bir faktör. Bir arkadaşım, dördüncü sınıflar için bir Bursa semineri açmıştı. Bu dersi veren arkadaş, bir miktar Osmanlıca biliyordu ama öyle çok da fazla değil. Onun için 'Bize katılır mısın?' dedi. Ben de katıldım. Restorasyon bölümü vardı, halen var. O bölümün öğrencilerine de, bir restorasyoncu Osmanlı belgelerinden ne anlayabilir türünden bir ders verilirdi. Bir de öğrenciler için, genel Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihine giriş gibi dersler vardı. Hayatta unutmam, bu mimarlık öğrencileri kitap okumaktan hiç hoşlanmazlar, her şey görsel olsun isterlerdi. Bana bir konu hakkında, dönem sonuna kadar hiçbir kitap bitiremediğinden emin olduğum bir öğrenci gelmişti. Sana, ödevini kitaplara şöyle yüzeysel bir biçimde bakarak yazmıştır. Arkadaşına da yazdırmış olabilir, zira o tür şeyler olurdu orada. Bilmiyorum, belki bugün kalkmıştır ama o zaman çocuklar arkadaşlarına öyle şeyler yazdırıyorlardı. Zaman zaman da yakalıyorduk. Böyle öğrencilerden hocaları olarak ben pek bir şey öğrenemezken daha ciddi olanlar da vardı. Aslında benim için asıl yararı şehircilerin somut sorularla gelmeleri idi. Mesela, 'Muğla hakkında bir proje yapacağım. Acaba Muğla hakkında ne gibi belgeler var ve bunlar bize ne söylüyor?' Bu türden somut sorular gelirdi. İşte o zaman, bu yaptığımız işin bir

işe yaradığını anladım. Şehircilik bölümünde İlhan Tekeli ve Sevgi Aktüre vardı. Bunlar da bu konularla ilgiliydiler. Bir de, hiç öğrencisi olmadığım halde, çok önemli bir ilham kaynağım olan Mübeccel Belik Kıray vardı. Mübeccel Belik Kıray, 1950’li ve 1960’lı yılların kentleri üzerinde çalışmıştı, ama sorduğu sorular, yine de, Osmanlı tarihine yeni başlamış olan birisi için gerçekten ilham kaynağı oldu.

Sizin şehir tarihi çalışmalarına yaklaşımınız biraz daha farklı gibi gözüküyor. O dinamik yapıyı, biraz daha sosyal hayat olgusu olarak değerlendiriyorsunuz. Daha önceleri savaşlar ve siyasî olaylarla şekillenen şehir tarihi çalışmaları var. Bu bağlamda siz, şehir tarihi çalışmalarınızı nereye oturtuyorsunuz?

Burada tekrar Barkan’a gönderme yapmak gerekir. Çünkü Barkan’ın “Kent Oluşumunda Vakıfların Rolü” çerçevesinde birkaç çalışması var. Bir de, *Annales* okumaya başladıktan sonra, Fransa’daki şehir monografisi geleneğiyle tanıştım. Fransa’da hemen hemen biraz önemli olan her kent üzerinde asgari bir, genellikle de ikişer üçer tane monografi kaleme alınmıştır. Örneğin XVI. yüzyıl Lyon’u üzerinde çok gelişkin, çok hoş iki ciltlik bir çalışma var. Bunlardan birkaç tanesi Tarih Kurumu’na gelmişti. Çünkü Tarih Kurumu, biliyorsunuz, o zaman Atatürk’ün miras olarak bıraktığı bir paraya sahipti. Kütüphane başkanı da bu bütçeyi çok akıllıca kullanmıştı. Kent konulu çalışmalara orada ulaşmak mümkündü. André Raymond’ın *Kahire* kitabı da zaten bu geleneğin bir devamıdır. İlk başta bu kitap, sadece Tarih Kurumu’nda vardı. Fransızca’yı sevdiğim için bu Fransız kent monografilerini 1970’li yıllarda okumaya çalıştım. Bu yıllarda OD-TÜ’nün de kütüphane için ayırmış olduğu bütçe fena değildi. Hocalar istekte bulunabiliyorlardı ve o zaman bazı monografilerin birkaç tanesini istemek durumunda kaldık ve geldi. Bu nedenle bana herhalde yön veren bu çalışmalar oldu. Lyon veya Metz üzerinde, hatta Tunus üzerinde çok güzel çalışmalar vardı. Bunlara ulaşmak her zaman kolay değildi ama karınca kararınca o zamanın Ankara’sında bulmak mümkündü ve bu çok önemli bir etkiydi benim için.

Osmanlı’da Kentler ve Kentliler kitabının hemen önsözünde, Fransız tarihçilerinden etkilendiğinizi söylüyorsunuz. Kısmen cevaplandırdınız aslında ama bunların kimler olduğunu ve bu etkinin hangi düzeyde olduğunu lütfeder misiniz?

Ben maalesef Fransa’da okuyamadım. Öğrencilikte, Türkiye’den döndükten sonra, gerçekten çok istediğim bir şey vardı: Braudel’in öğrencisi olmak. Bugün böyle bir şey isteyen bir öğrenci için bu imkansız bir şey değildir. Fransızca’yı normal düzeyde bilen bir öğrenci için bu tür kapılar açık. Ama 1960’lı yıllarda durum öyle değildi. Ben İstanbul’a gitmeyi becerdim. Daha sonra Amerika’ya gitmeyi de becerdim, ama Paris’e gitmeyi beceremedim doğrusu. Onun için be-

nim bütün tanışıklığım kitaplar aracılığıyla oldu. Benim ilk Fransa ziyaretim 1980 yılına rastladı, yani benim doçent olduğum yılı. Ama dediğim gibi, Ankara'da o zaman hem ODTÜ Kütüphanesi, hem Tarih Kurumu Kütüphanesi iyi idi. Milli Kütüphane'de de bazı şeyler bulmak mümkün idi. Fakat Milli Kütüphane öyle çok sevimli bir mekan değildi çalışmak için. Tarih Kurumu çok daha iyiydi. Milli Kütüphane o zaman eski yerindeydi Kızılay'da. Aslında orası gayet zengindi. Ama okuyucuya hizmet vermek gibi bir anlayış çok yoktu. Bir sabah, kütüphanenin önünde bir kalabalıkla karşılaştığımı hatırlıyorum. Neden biliyor musunuz? Bir tek anahtar varmış. O anahtar da bir memurda imiş ve o memur da geç kalınca, kütüphanenin önünde kütüphanenin açılmasını bekleyen kalabalık bir kuyruk oluşmuştu. Öyle bir durum Tarih Kurumu'nda veya ODTÜ'de hiç olmayan bir şeydi. Sadece Milli Kütüphane'de olabiliyordu bu. Ama kitaplar açısından orası da zengince bir yerdir.

Bildiğimiz kadarıyla "Osmanlı'da Maddi Kültür" başlığı altında bir dizi atölye çalışması yaptınız...

Evet, üç tanesini yayınladık iki tanesinin eli kulağında. Orient Enstitüsü'nün dizisinde çıktı. Fakat biraz meşakkatli oldu. Çünkü tam biz her şeyi bitirmişken Orient Enstitüsü, bizde para yok dedi. Bunun üzerine oradan buradan sponsor bularak biraz para topladık. Orient Enstitüsü'nün bütçelerine de bir ek para gelmiş, sonunda 2003 yılının Ekim ayında çıktı: *Osmanlı Maddi Kültürü*. Yemek yeme, içme ve ev kültürüyle ilgili. Türkçe çevirisi de hazır olmak üzere. Ayşen Anadol tarafından, Kitap Yayınevi için çevrilmiş. Çeviri bitmiş, şu ara dizilmek üzeredir. Bir de beşincisi kıyafetler hakkında. 2004 yılının sonbaharında İstanbul'daki Eren Yayınevinden çıkmıştır; Muhittin bey resimler iyi çıksın diye çok gayret göstermiştir.

Sizin "maddi kültür" tanımınızla Braudel'in "maddi medeniyet veya uygarlık" kavramı aynı şeyi mi ifade ediyor yoksa farklı bir şeyi mi?

Ana ilkeler aynı olmakla birlikte ayrıntılarda farklılıklar vardır: Braudel kentleri büyük bir rahatlıkla eserinin, birinci cildinde anlatmıştır, sanki en basit düzeyde maddi uygarlığın bir parçası imiş gibi. Halbuki bana kalırsa ikinci ciltte, yani ticari ilişkiler bağlamında anlatılsaydı daha iyi olurdu. Kent olgusu şüphesiz ki maddi kültürün bir bölümüdür; fakat aynı zamanda ticaret ve devlet olgularıyla yakından ilgilidir. Ekmek, meyve veya hırka ile aynı kefeye konmaz diye düşünüyorum. Bununla birlikte çalışmalarımızı yön veren yapıt, Fernand Braudel'in 1970'li yılların sonunda ve 1980'li yılların başında elimize geçen büyük üç ciltlik *Maddi Kültür* kitabıdır. 'Bizim elimizde de bir miktar malzeme var. Bu malzemeyi, biz niye bu şekilde değerlendirmiyoruz?' diye düşündüm. Birinci ciltte yeme içme ve ev fasılları var. Hiç şüphesiz kafamda bir yerde duruyordu. İkincisi de yine ODTÜ'deki arkeolog arkadaşların katkısıyla ol-

du. Fizikçi veya kimyager olup da arkeolojiye bir yerde hizmet eden insanlar vardı ve bizler de zaman zaman bunların konferanslarına giderdik. Bu arkadaşlar, eşyadan hareketle çalışan insanlardı. Bize, 'belgeler bize bu konu hakkında neler söylüyor?' şeklinde sorularla gelirlerdi. Bazen de ben onlara bazı sorular sorardım, ancak bu arkadaşların yardımıyla belgelir değerlendirebildim. Bir örnek vereyim: Ömür Bakırer'le birlikte bir küçük tekkeyi yayınladık. Ömür bunun fotoğrafını çekti ve sanat tarihi açısından değerlendirdi. Suat Sinanoğlu, sağ olsun, bir Bizans mezar taşını bizim için okudu. Ben ise vakıf defterlerinde bu tekkeyle ilgili kayıtları arayıp buldum. Hayatta unutmam. Oraya gittik. Ömür fotoğraf çekti, sonradan filmin bozuk olduğu anlaşıldı ve biz ikinci kez gittik. İkinci kez gidişimiz de enteresandır. O zaman öyle özel arabalar çok yaygın değildi. Yardımcı doçentler arasında hiç yaygın değildi. Biz de otobüsle gittik ve geri dönüşü yapamadık bir keresinde. Doğanhisar diye bir kasabada geceyi geçirmek zorunda kaldık. Kasabada bir tek otel varmış ve o da yalnızca kasabada pazar varken çalışıyormuş. 'Eğer yatak çarşaflarını değiştirirseniz kalırsınız' dedik. Oteli işletenler de 'olmaz' dediler. Kalmadık. Sonra Öğretmenler Derneği'ne gittik. Durumu oradaki arkadaşla anlattık. Çok güldü. 'Evet' dedi, 'tek otel budur, ama hiç merak etmeyin çarşafklar değişecek'. Gerçekten de birazdan, bize hayır diyen adamı sırtında bir değnek ve kocaman bir torba ile gördük. Anlaşılan, nasıl olsa değişmesi gerekir diye düşünüp bütün çarşafkları toplayıp yakamak için evine götürüyordu. Sonra akşam biz orada iken çok hoş bir bayan yanıma geldi. Orada öğretmenmiş. Gazi Eğitim mezunu çok zevk sahibi, çok zarif bir bayan. Üçümüz birlikte, mahalli sinemada bir yeniçeri filmi seyrettik. Hayatta bu kadar eğlendiğimizi hatırlamıyorum. Çünkü, malumunuz, ucuz filmlerde yapılan basitlikler. Mesela, aynı aktörler değişik kıyafetlerle, değişik rollerle karşımıza çıkıyorlardı. 'Biz bu adamı daha önce görmemiş miydik? Bu aşık, şimdi cellat mı oldu?' türünden konuşmalar yapıp kahkahaları koyuveriyorduk. Bizden başka seyirci de olmadığı için, istediğimiz kadar gülebiliyorduk. Kimse rahatsız olmadı. Çok hoştu. Neyse öyle bir olay da oldu.

Ben geç evlendim. Evlenmeden önce bir İzmirli kimyager bayan ile uzun süre aynı evi paylaştım. Ev arkadaşım hanım, arkeologlara çalışan bir kimyagerdi. Çoktan profesör oldu. O zamanlar ikimiz de gençtik ve yardımcı doçenttik. Bu bayan, özellikle, bozulan taşlar üzerinde çalışıyordu. Biz de bol bol dalga geçtik. İşte 'Bozulan Taşlar Kongresi' falan filan gibi. Fakat bu da, benim için çok yararlı oldu. Çünkü orada yine somut sorunlar var. Bozulan kimyevi bir süreç söz konusu. Bu hanım bunun üzerinde çalışıyordu. O zaman, 'Ulaştığım belgelerde sözü edilen nesnelere aynı zamanda gerçek dünyada var olan nesnelere. Teknik sorular arzeder, havakirliliği nedeniyle bozulur, yani salt kağıtta varlığını sürdüren hayali şeyler değildir' düşüncesi, bilincime iyice yerleşti. O açıdan OD-TÜ'deki ortam, yani sanat tarihçilerinin, arkeologların, arkeolojiye meraklı olan fizikçi ve kimyagerlerin aynı anda ve birbirine bitişik binalarda bulunması, emnim, beni bir ölçüde şekillendirdi.

Efendim, şehirle ilgili somut çalışmalar yanında teorik olarak şehir üzerine yazılan birtakım şeyler de var. Diyelim yüzyılın başında bunlardan biri Weber'dir. Meşhur Kent kitabında, mesela, bir şehri şehir yapan beş özellik sayıyor...

Ben bundan çok memnun kalmadım açıkçası. Onun için de bilerek bahsetmiyorum. Weber elbette çok önemli bir adamdır. Fakat o zaman Osmanlı kentleri hakkında bilinenler sifıra yakındı. Sifıra yakın somut bilgi varken, tabii ki, teori çok kolay üretilir. Goethe'nin bu konuda bir sözü vardı: "Eğer hiçbir fikriniz yoksa kelime çok kolay bulunur" şeklinde. Bana sorarsanız, kent üzerine kaleme alınan bu tür yazıları rafa kaldırsak ve orada bıraksak daha iyi olur. Çünkü sonuç olarak, bunlar, öyle somut bir bilgiye dayanan varsayımlar değildirler. Weber, en nihayet, yanlış hatırlamıyorsam 1920 yılında öldü. Oysa benim gözümde Osmanlı tarihi, bilimsel bir çalışma olarak Köprülü'nün kitabıyla ortaya çıktı ve Köprülü'nün kitabı o yıllarda ancak basıldı. Onun için evet adam çok önemli bir adam ama kahin mahin değil. Braudel'in kitabında aynı sorunun başka bir tezahürünü görürsünüz. Başka bir deyişle Braudel'in somut enformasyon ne kadar olursa, o kadar bir şey yapılabilir. 1979 yılında, belli ki Osmanlı tarihi hakkındaki bilgileri şaşılacak derecede güncelmiş. Barkan gibi bu konudaki çalışmalardan haberdar olan insanlar, eminim ki o zamanlar Braudel'e gerekli olan bilgileri kendisine vermişler. Ancak o zamandan bu yana yirmialtı yıl geçmiş ve eskiden kabul edilen bazı savlar bugün bize yüzde yüz bir doğru gibi görünmeyebilir. Başka bir örnek vereyim. Perry Anderson'un 'Lineages of the Absolutist State' adlı kitabı çok güzel bir kitaptır. 1975 civarında basıldı. Çok hoştur. Avrupa söz konusu olunca hayret verecek derecede güzel bir sentezdir. Ama sıra Osmanlılara gelince, hiç de öyle değil. Önce hayal kırıklığına uğradım. Sonra düşündüm. Bu adamcağızın kabahati yok. Çünkü orada literatür listesinde o zaman var olan bütün eserler gözükmemektedir. Yani adam ihmal falan etmiş değil. Bizler buna daha iyi bir şey verememişiz, onun için bu bölüm öyle olmuş. Bence teori ile pratik araştırma hep eşgüdümlü olarak gitmelidir ve hiçbir pratik araştırmaya dayanmaksızın üretilen teoriler güncelliğini çabuk yitirir.

Weber'in dışlayıcı tavrı Osmanlı şehir tarihçiliğini etkilemiş midir?

Sanmıyorum. Çoğu insan, haberdar bile değildi. Genellikle doktora tezini yazarken görmüştür insanlar bunu. Ondandır herkes yapabildiği kadarıyla bunun niye geçerli olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Weber'in prestiji, böyle bir etki yapabilmek için yeteri kadar yüksek değildi.

Osmanlı şehir tarihi çalışmalarına genel olarak bakıldığında Arap eyaletlerinin ve nispeten de Balkan şehirlerinin daha çok çalışıldığı görülüyor. Anadolu şehirleriyle ilgili çalışmalar ise daha az. Belki halen de daha az çalışılıyor. Siz de Kentler ve Kentliler'de kaynakların çok olmasına

rağmen, az çalışılmış bir alan olduğunu söylüyorsunuz zaten. Anadolu şehirlerinin az çalışılmış olmasını, temelde neye bağlayabiliriz?

Bu gerçekten, biraz zor bir soru. 1960'lı ve 1970'li yıllarda, hatta belki 1980'li yılların başında insanın aklına hemen bir cevap geliyordu. Çünkü o zaman arşive girmek çok zordu. Suriye'de arşivde çalışmak için de izin tabii ki gerekiyor, fakat çok daha kolayca alınabiliyordu. Mesela, Bruce Masters –İnalçık'ın doktora öğrencisi olarak- Halep üzerinde çalıştı. Aslında isteği Halep değildi, Osmanlıların Ayntap dedikleri kentti. Gaziantep için bir türlü izin alamadığı için, çalışma konusu Halep'e kaymıştı. Ama bu eski bir hikaye tabii ki. Kitap 1988 yılında çıktı. Masters ise doktora araştırmalarını 1970'li yıllarda yapmıştır. Yani, tez çalışmasını yaptığı yıllar ile kitabın yayınlandığı yıl arasında aşağı yukarı 10-15 yıl var.

Malumunuz arşivlerden yararlanma konusu tamamen değişti bugün. Çünkü o zamandan bu yana İstanbul'daki arşiv diğer arşivlerden farksız hale geldi. İnsan Venedik'te nasıl çalışırsa buradaki arşivde de aynı şartlarda çalışabiliyor. Ama daha öncesi için bence koşulların zorluğu çalışmaları çok etkiledi.

O zamanlarda kadı sicilleri çok zor ulaşılan yerlerde idi. 1975 yılında Antalya sicilleri üzerinde çalışmak için izin aldım, bu izin ise fotokopi iznini de kapsıyordu. Ekim ayında Antalya'ya gittim. Ama Ekim'de Antalya'da hava hâlâ çok güzeldi. Müzede kimsecikler yoktu. Önce insanları aramak zorunda kaldım. Onları buldum bir yerlerde. 'Tamam, fotokopi çektirebilir yazısı yazılmış. Fakat bizde fotokopi makinesi yok. Siz bunu eğer bir yerden bulursanız, o zaman çektirebilirsiniz' dediler. Bir gün boyunca bütün fotoğrafçıları gezdim ve hepsine 'Acaba fotokopi makineniz var mı?' diye sordum. Sonunda bir tanesinde buldum. O çektirdiğim fotokopiler hala duruyor. Kalitesi iyiymiş.

Ama böyle şeyler, çalışmak isteyen doktora öğrencilerini korkutan bir durumdu. Şimdi bu işler bitti. Artık Milli Kütüphane'de çalışmak gayet rahattır. O açıdan hiçbir sorun yok. Başbakanlık Arşivi'nde çalışmak daha da rahattır. Ama dediğim gibi, arşivin yeniden düzenlenmesi olgusu 1980'li yılların sonuna rastlıyor. Kadı sicillerinin Milli Kütüphane'ye transfer edilmesi 1990'lı yılların ortalarına rastlıyor. Umarım artık bundan sonra bu iş düzelecek.

Az çalışılmasına rağmen diyelim ki biri Arap şehirlerini çalışmaya karar verdi. Kaynaklar sorunu gündeme geldiğinde Osmanlı kaynaklarını destekler mahiyette başka hangi kaynaklardan bahsedilebilir?

Evet var. Şu şekilde. Biliyorsunuz burada herhalde göçler çok olduğu için özel arşiv yok gibi. Özellikle biraz eskiye inen arşivler ender bulunmaktadır. Ben hep Ahmet Yaşar Ocak Bey'e imrendim. Çünkü o, böyle bir arşiv buldu ve yayınladı. Enfes bir şey. Ama normal olarak böyle şeyler pek yoktur. Halbuki özellikle Suriye'de ve Lübnan'da özel arşivler oldukça çoktur. Ailelerin elinde kalmış oluyor. Özellikle Lübnan'da manastırların elinde XVIII. yüzyıla kadar ge-

riye giden çok malzeme var. Onun için, mesela, Kadı sicilleri Şam'da devlet arşivindedir. Fakat bunun dışında bir de özel arşivlere de gitmek mümkün olmaktadır. Keşke bizde de böyle bir imkan olsaydı.

Özellikle Arap şehirleri söz konusu olduğunda hem o bölgedeki eşraftan, hem de idarî sınıflardan oluşan elit grupların varlığından ve bunların böyle bir literatür ortaya koyduğundan bahseder biyografiler. Bir de sizin bahsettiğiniz manastırlardan hareket edersek, bölgedeki farklı din mensuplarının kaynakları var. Anadolu şehirleri için belki bunların her ikisine de ulaşamıyor. Ne şehir önde gelenlerinin ürettiği bir literatür var, ne de şehirlerdeki gayrimüslimlerin kendilerine özgü bir literatürleri var. Varsa da, bize kadar ulaşmamış. Bu ciddi bir boşluk yaratır mı sizce Anadolu şehir tarihi çalışmalarında?

Evet öyledir. Hatta bu sadece kitap konusunda değil, maddi kültürde de aynı şey söz konusu. İnsan her gün yeni bir şey öğreniyor. 2003 baharında Atina'da bir konuşma yapmak üzere çağrıldım. Biraz vaktim vardı. Benaki Müzesi yeni açılmıştı. Oraya gittim. İnanmayacaksınız belki. Aslında dokümanlarda var olduğunu bildiğimiz fakat burada hiçbir zaman görmediğimiz bir sürü eşya orada vardı. Örneğin tarihi belli olan ipekli kumaşlar. Niye tarihi belli? Çünkü genellikle birisi bunu bir manastıra vakfetmiş oluyor. Vakfedilişinin tarihi yazılı. O zaman hiç değilse daha önce yapılmış olduğunu anlıyorsunuz. Halbuki, malumunuz, genellikle kumaşın tarihini saptamak çok zordur. Veya işleme yapan birtakım bayanların atölyeleri varmış. Bu hatunlar, kilise için bir şey yaptıkları zaman imza koyuyorlar. Hiç değilse adı, bulunduğu kent ve tarihi. Oysa piyasa için çalışan nakışçı bayanların varlığını ancak bu parçalardan hareketle saptamak mümkündür. Bildiğim kadarıyla biz piyasa için iş yapanların genellikle erkek olduğunu düşünmekte idik, öyle değilmiş kazın ayağı. Bir de en nihayet bir âyânın karısı, bir kocabaşın karısı veya zengin bir tüccarın karısı birtakım takıya sahiptir. Tereke listelerinden bu anlaşılmaktadır. Oysa Topkapı Sarayı'nda gördüğümüz şeyler; sultanlara ve hanım sultanlara, yani bir şekilde hanedana ait olan parçalardır. Daha mütevazı insanların takılarına gelince XIX. veya XX. yüzyılda yapılmış ve etnografya müzelerine gelmiş olan birtakım şeyler var. Oysa Benaki'inn vitrinlerine baktığımızda XVII. ve XVIII. yüzyılda İstanbul'da yapılmış takılar ve küpeler vardır. Ayrıca Makedonya'dan geldiği anlaşılan iki tam teşkilatlı misafir odası bulunmaktadır. XVIII yüzyılın ortasında hazırlanan bu iki oda bir kocabaşı ailesine ait imiş. Herhalde bina 1930'lu yıllarda yıktırılmış. O zaman koleksiyoncu bir bayan içindeki eşyayı satın almış. Tabandan tavana kadar her bir şeyi. Önce kendi evinde bulundurmuş. Sonra da müzeye bağışlamış. Orada, bizim sadece resimlerden veya zengin evlerin içini gösteren birtakım gravürlerden bildiğimiz şeyleri, başka bir deyişle XVIII. yüzyıla ait olan bir konaktaki büyük odayı olduğu gibi

görebiliyorsunuz. Yani bu şeyler demek ki varmış. Fakat savaşlar, göçler nedeniyle büyük bir kısmı kaybolmuş. Kitaplar konusunda bir şey söylemek daha zor. Fakat Benaki'deki eşyayı gördükten sonra 'Demek ki, kaybımız çoktur' diye düşünüyorum. Bunu görmeden insan yeteri kadar idrak edemiyor durumu. Ben orada 1,5 gün kaldım. Görevli personel artık, 'Bu hanım burada ne arıyor?' diye dik dik bakmaya başladılar. Ama inanılmaz bir şey; çünkü, tereke listeleri üzerinde çok çalıştım ve tereke listelerinde bahsi geçen eşyayı orada görebiliyorsunuz.

Yine belki kaynaklarla da ilgili olan bir soru. Kentler ve Kentliler'de; Batı ve Orta Anadolu'yu, hem çekirdek alan olması, hem de İstanbul'a yakın olması yani İstanbul'la olan ilişkisinden dolayı seçtiğinizi söylüyorsunuz. Daha doğuya gidildiğinde ise, kaynaklarının daha az sayıda ve daha az güvenilir olduğu söyleniyor. Peki, daha doğuya gitmek istersek nasıl bir stratejiyle çalışmalıyız?

Çok sayıda olmasa bile, bir miktar kadı sicili var. Bunlar artık Ankara'da Milli Kütüphane'de hazır bulunmaktadır. Ben olsaydım oradan başlardım. İkinci bir öneri, XVIII. yüzyıla yönelmeniz. Baş Muhasebe defterleri var, ayrıca genel anlamda Maliye'den, Müdevver katalogundan ilgili olan pek çok malzemeye ulaşabilirsiniz. Ancak tüp bilgiler kataloglarda bulunmaz; bunu gözardı etmemek gerekir. Örnek olarak Maliyeden Müdevver kataloğu belirli bir defterin Başmuhasebe defteri olduğunu genellikle belirtmemektedir. Ancak defteri okuduktan sonra anlarsınız Ama mesela Mehmet Genç'e sorarsanız o bu konuda uzmandır ve çok da cömerttir. 'Ben filan dönem üzerinde çalışacağım siz o döneme ait bir Baş Muhasebe defterini biliyor musunuz?' diye sorduğunuzda, eğer öyle bir şeyi biliyorsa size söyler. Baş Muhasebe defterlerinde özellikle Erzurum ve Diyarbakır üzerinde çok bilgi var. Ama bu ikisi üzerine var, diğer kentler ayrı birer sorun. Mesela Van üzerinde çalışmak isterseniz, durum çok zor. Maalesef, belgeler tarihçi için değil, muhassıl, kadı ve diğer idareciler tarafından kendi amaçlarına uygun olarak meydana getirilmiş -ne yapalım. Erzurum ve Diyarbakır gümrük kapıları olduğu için orada malzeme bolcadır. Ayrıca Osmanlı ordusunun bir seferi olunca malzeme bollaşır. Örneğin Fariba Zarinebaf-Shahr, XVIII. yüzyılın Tebrizi üzerinde külliyetli bir çalışma yaptı. Gerçi Osmanlılar Tebriz'i ancak beş altı yıl tutabilmişler; fakat o sırada büyük bir doküman yığınına meydana getirmişler. Gittiklerinde bunu beraberlerinde götürmüşler ve Fariba, bu malzemeyi Başbakanlık Arşivi'nde bulmuştur.

Ama dediğim gibi, ben olsaydım Erzurum veya Diyarbakır üzerinde yoğunlaşardım. Öteki kentlerin bu kadar az belgelenmiş olması Osmanlı idari yapısıyla ilgilidir. Zira II. Mahmud dönemine kadar Doğu Anadolu'yu birtakım Osmanlı'ya tâbi, ama içişlerinde belirli bir ölçüde bağımsız olan bey ve prensler

yönetmişlerdir. Bunlar bazı Bitlis hakimleri gibi gayet zengin adam imişler. Ama bir ölçüde eyaletlerini özerk olarak yönettikleri için, Başbakanlık Arşivi'nde çok fazla doküman bulamazsınız. En kötüsü ise Cizre. Çünkü 'Cizre'de tahrir yapılmayacak' diye bir kural benimsendiği için XVI., XVII. veya XVIII. yüzyıl Cizre'siyle ilgili bilgileri genellikle boşuna ararsınız.

Bir de bu şehir tarihi ve kırsal tarihi ile ilişkili ütopyik bir soru soralım. Kırsalı nasıl konumlandırmak lazım? Kırsal tarih ya da bir şehrin kırsal çevresini o şehir çalışılırken tamamlayıcı bir unsur olarak mı ele alınmalı yoksa kendine özgü farklı dinamikleri olan iki ayrı çalışma sahası olarak mı görmeliyiz?

Herhalde kırsal alanın kendine özgü bir dinamiği var idi. Ancak bunu yakalamakta güçlük çekiyoruz. Bu bir yerde, bir mercek meselesidir. Kadılar kentte oturuyor. Kazalara zaman zaman şu veya bu kâtibi, şu veya bu nâibi gönderirler. Kendileri çok gitmezler. O zaman bizim elimizdeki kaynaklar genellikle kırsal alana kentten bakar. Oysa köylüler tabii ki öyle bakmamışlar. Ama köylülerin bakış açısını yakalamak şu anda sanırım neredeyse imkansız. Belki bir yerde çok özel bir belge bulunursa ileride, bu bakış açısı yakalanabilir ama şu anda XVII. veya XVIII. yüzyılın kırsal alanlarını ancak kent merkezli bir perspektif içinde görebiliriz. Bununla birlikte bazı sınırlı alanlar, Anadolu'nun genelinden daha ümit vericidir. Kırsal alan çalışmak istiyorum derse-niz, Bursa tavsiye edilir. Niye? Çünkü orada XVIII. yüzyılda idari yapıda bir değişiklik yapılmıştır. Bildiğiniz gibi oralarda bolca olan Osmanlı hanedanı vakıfları için ayrı bir makam açmışlar. Yani "Darüssaâde Ağası'nın tayin ettiği ule-madan bir kişi, bu insanların davalarına bakar" deniyor. Demek ki vakıf topraklarında oturan insanlar normal kadı sicilinden çıkar ve kendileri için ayrı bir defter açılır. Tabii, söz konusu insanların sayısı her şeye rağmen sınırlı olduğu için siz o defterlerde kırsal kesime daha yakın olan belgeler bulabiliyorsunuz. Bir de, eğer sabrınız varsa -gerçekten sabır gerektiren bir iş- küçük eyaletlerin 1750'den sonra açılmış Ahkam Defterleri var. Büyük eyaletlerin Ahkam Defterlerini kırsal alan çalışmaları için almamalısınız. O zaman istenen yoğunlukta belge bulamazsınız. Kastamonu'dan Antalya'ya kadar büyük bir araziyi kapsayan Anadolu vilayeti, bu tür bir araştırma için işe yaramıyor. Ama Karaman olur, zira daha küçük. Daha başka küçük eyalet de bulunabilir. Böyle Ahkam Defterlerini gerçekten sabır ile tararsanız, kırsal alanlarla ilgili epey malzeme bulabilirsiniz. Bir de daha önce sözü edilen Maliyeden Müdevver kısmından Baş Muhasebe defterlerine eğer bakılırsa, oradan da bir şeyler çıkar. Fakat şunu gözardı etmemek gerekir ki orada yine başka bir bakış açısı söz konusudur. Bu sefer kadının bakış açısı değil malikânececinin bakış açısı; yani yine bir kent soylu. Ama yapılabilir. Hiç yoktansa kentten bakarak böyle bir araştırmayı ele almak da iyidir.

En azından köy halkının kendi bakış açılarıyla bakamasak bile hem kentten bakılabilir, hem de malikâne sahibinin farklı bakış açısı yakalanabilir..

Evet.

Hocam, izin verirsiniz son bir soru sormak istiyoruz. Aslında bir son soru olmaktan öte, biraz da hülasa-i kelam netice-i meram olarak da alabilirsiniz. Esasen sorunun cevabı, yer yer sorulan soruların cevapları içerisinde verildi. Teşekkür ediyoruz. Özetlemek gerekirse bugün, sizin işe başladığınız zamandaki gibi değil envanter. O zamanlar bir elin parmaklarını geçemeyecek kadar şehir tarihçiliği parantezinin içerisine sokabileceğimiz kişi vardı. Ama sizin de buyurduğunuz gibi, özellikle 1980'li yıllardan sonra arşivin değişen şartları içerisinde çok sayıda çalışma başladı. Özellikle burada iki kategori var: Birisi tapu tahrirlerinden kaynaklanan çalışmalar. Diğeri de XIX. yüzyıl tarihi açısından önemli bir kategori olarak temettuat çalışmaları. Çok sayıda kent tarihi XVI. yüzyılda falan yer veya XIX. yüzyılda filan yer başlığıyla önümüzde duruyor. Bu çalışmalar yeterli midir sizce? Ne tür problemler var? Bir de, bunların en azından dünyada yapılan şehir tarihçiliğiyle kaba bir kıyaslaması yapılabilir mi?

Bence elimizdeki dokümanlar çoktur ve zengindir, fakat çok büyük bir kısmı yani ezici çoğunluğu bir şekilde devlet kaynaklıdır. Esas sorun da budur. Bugünkü kent tarihçiliğinde ise; bireylere, eskisine göre çok daha fazla değer verilmektedir. Bu alanda, marjinal bir kesim bile araştırmalara konu olabilir hatta çok güzel çalışmalar var. Örneğin bir Polonyalı tarihçi var: Bronislaw Geremek. Yoksullar ve marjinal kesim üzerinde genellikle Rönesans dönemi ve Fransa merkezli çalışıyor. Devlet için çok enteresan olmayan birtakım kesimlere bu çalışmada önem verilmektedir. Niye devlet için çok fazla önemli değil. Çünkü fakir olduğu için çok da fazla vergi vermezler değil mi? İkinci bir grup kadın konusudur. Biliyorsunuz bu, Osmanlı tarihçileri arasında da merak uyandırdı. Leslie Peirce'in son kitabı, Antep üzerinden bu konuyu tartışmaktadır. Kentlerde aşağı yukarı eşit sayıda erkekle kadın oturmaktadır. Halbuki çoğu kitapta, kadınlardan çok fazla söz edilmemektedir. Birkaç istisna var. Kahire kadınları üzerinde yapılmış çalışmalar var. Memluklu hanımlarla ilgili bir kitap var. Halep kadınları üzerinde yapılmış çalışmalar var. Ama şimdiye kadar kentin erkek ve kadınlardan oluşan bir yerleşme olduğunu biz Anadolu tarihçileri olarak bence yeteri kadar kavramış değiliz. Tamam zor olduğunu hepimiz kabulleniyoruz. Belgelerin azlığı falan filan. Ama imkansız da değil. Zaten bunu anladık. 1975 yılında, saraylı olmayan bayanlar konusunda yapılmış ilk ciddi çalışma çıktı: Ronald Jennings'in Kayseri'deki kadınlar hakkındaki makalesi.¹¹ O zama-

¹¹ Ronald C. Jennings, "Women in Early Seventeenth Century Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *JESHO*, 1973, sy. 16, s. 168-216.

na kadar hatta o dönemde insanlar, “Kadınlar enteresan, ama ne yazık ki kaynak bulamıyoruz” derlerdi. Oysa o zamandan bu yana 30 yıl oldu ve o 30 yıl içinde oldukça fazla doküman bulundu. Ama yine kadınları bu kadar ihmal edilişi, bence bizde önemli bir eksiklik.

Fakirler ve hatta marjinaler gerçek hayatta dışlanmış oluyorlar önemli ölçüde. Ama tarihçi olarak bizim gözümüzde bunun böyle olmaması gerekir. Araştırmacı üstelik biraz sabır ile ararsa bu insanlarla ilgili kayıt bulabilmektedir. Bir keresinde, İzmir’le ilgili ilginç bir belge gördüm. Orada birtakım kahvehaneler varmış, hırsızların toplandığı kahvehanelermiş. Bu nedenle, bu kahvehaneler kapansın deniyormuş. Hatta kapanması için, kadı ve diğer yerel yöneticiler kahvehane sahipleriyle anlaşmışlar. Ancak bu önlem ne ölçüde etkili olmuştur? Hırsız takımı herhalde kendine başka bir kahvehane bulmuştur. Ama hiç değilse böyle kahvehanelerin varlığı ve tespit edilebilirliği XVIII. yüzyıldan bize kadar gelen bu belgeden anlaşılmaktadır. Ben hac üzerinde çalışırken de hırsızlıkla ilgili birtakım şikayetler gördüm. İşte Evliya Çelebi’nin anlatımı: Kahire’nin hırsızları varmış. Geri dönen hacılar kervanını karışılmaya gidiyorlarmış ve Evliya o andan itibaren hacıların çok dikkatli olması gerektiğini söylemiştir. Çünkü hac dönüşü mevsiminde Kahire’de pek hırsız kalmazmış. Hepsı hacıların eşyasını çalmak üzere yola diziliyorlarmış. Kahire gibi büyük bir kentte marjinal kesim herhalde az olmamıştır. Bugün de olduğu gibi bu kesim kent toplumunun ayrılmaz bir parçasıdır ve bizce ihmal edilmemelidir. Dilenciler, seyyar satıcılar, köşe berberleri vs. Bunlara zaman zaman belgelerde rastlıyoruz, çünkü esnaf şikayet ediyor. Bu adamlar dükkanımızın önünde iş görüyorlar, vergi vermezler falan filan diye.

Siz de biliyorsunuz ki, pek çok Osmanlı kent monografisinde idarî tarihe çok fazla önem verilmektedir. Her seferinde kadılar, muhtesipler, koloğlanları, muhızrlar hakkında bilgi verilmektedir. Bu tabii ki, önemli bir şey ama en nihayetinde idarî yapı. Bunu merkezden koymuşlar. Ayrıca çoğu yerlerde hep aynı tiptendir, kentin kendi bünyesinden kaynaklanmış bir olgu değildir. Halbuki insan kesimi bizi ilgilendiren kent soyluların ta kendileri. Dediğim gibi, büyük kentler için bu tür çalışmalar daha kolay yapılabilir. İstanbul dipsiz bir kuyu. İstanbul üzerinde çalışınca her türlü şeyi bulabilirsiniz. Zaten o yayımlanan on tane Ahkam Defteri var ya, müthiş bir şeydir. İçinde bolca malzeme var. Umarım devamı gelir, çünkü ben derste çok kullanıyorum. Uzun lafın kısası: Eskilerin deyimiyle, orta direk denilen mütevazı insanlara daha çok yönelmemiz gerekir. Kentin erkek ve kadınlardan oluştuğunu unutmamamız gerekir. Her büyük kentte bir marjinal kesimin olacağını unutmamalıyız. Bir yerde biz yöneticilerin bakış açısını fazlasıyla benimsemişiz. Bir yöneticinin gözünde tercih edilecek kesim, elbette, kadınlar veya marjinal kesim olmayacaktır değil mi? Yönettiği güzelim kentte hırsız kahvehaneleri olmayacaktır. Ama fiiliyatta var. Hiçbir liman kentinde bunlar eksik değildir. Çalışacağınız döneme gelince XVI-

II. yüzyıl daha elverişli. XVI. yüzyıl kent toplumu hakkında çok fazla bilgi bulamayabilirsiniz. Ama XVIII. ve XIX. yüzyıllara yöneldiğinizde bulursunuz. Bence ileride buna daha çok ağırlık vermemiz gerekir.

Hocam, çok teşekkür ediyoruz. Biz esas itibarıyla, bu konuşmamızda iki şeyi aramıştık. Bunlardan birisi; sizin bu çok renkli, çok kutsiyetli tarihçi olarak yaşam öykünüz. Diğeri de; bizim önemseydiğimiz, burada biraz da öne çıkardığımız Osmanlı şehir tarihçiliğinin temelleri, problemleri, örnekleri... Genel olarak bunları konuşmuş olduk. Peki hocam şu anda ne-ler çalışıyorsunuz?

Şu anda ben, henüz çok ham olan XVIII. yüzyıl kentleriyle ve kentin hinterlandıyla ilgili bir şey yapmaya hazırlanıyorum. Ama bu henüz çok hamdır, sürekli olarak şekli değişmektedir. Demek ki olgunlaşmamış, yoksa bu kadar çabuk değişmezdi.

Bunun dışında kentlerde oturan kadınlarla ilgilenmeye başladım. Kadınlar söz konusu olunca, bence, bazen tek belgeden hareketle konuya yaklaşmak gerekebilir. Yani elinizde hoş bir belge var, güzel bir tesadüf olarak bulmuşsunuzdur. Bir kadının maceralarıyla ilgili olarak, maalesef genellikle kötü bir macera sözkonusu olmaktadır. Zira kötü bir olay olmayınca belge çok olmaz. Bulduktan sonra insan gider, ana kaynağını şu veya bu açıdan destekleyici başka belgeler arar ve o şekilde esas belgenin etrafında bir şeyler örmek durumunda kalır. Bu tür çalışmalar benim çok hoşuma gider, ayrıca araştırma konumuz kadın olunca, bir yerde, başka çaremiz yoktur. Çünkü XIX. yüzyıla kadar kadınlarla ilgili kitlesel veri çok azdır. 1840'larda temettuat defterleriyle ancak başlıyor. Alan Duben ve arkadaşlarının kullandığı İstanbul nüfus defterleri XIX. yüzyılın son çeyreği için kadınların durumuna bir ölçüde ışık tutmaktadır. Daha önceki dönemler için belge, enteresan olmasına enteresan ama, genellikle tek tük. Onun için biz bulduğumuz kaynakların etrafında bir şey kurmak zorundayız, akıl ve yaratıcılığımız yettiği kadarıyla.

Hocam bu zevkli sohbet için size çok teşekkür ediyoruz.

Hazırlayanlar: Coşkun Çakır, Ebubekir Ceylan, N. Bilge Özel
Faruk Deniz, Yunus Uğur.

